

9-SINF O'QUVCHILARIDA KASBIY MOTIVATSIYA VA MAQSAD QO'YISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Tillaxodjayeva Xosiyatxon Sardorbekovna

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

TMC instituti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada 9-sinf o'quvchilarida kasbiy motivatsiya va maqsad qo'yish ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'z qobiliyati, shaxsiy qiziqishi va jamiyat ehtiyojarini uyg'unlashtirgan holda ongli kasb tanlashiga xizmat qiluvchi motivatsion yondashuvlar o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy motivatsiyani shakllantirishda shaxsiy o'zini anglash, o'rnak bo'luvchi shaxslar, o'qituvchining yo'naltiruvchi roli va maqsadli rejalashtirish mexanizmlari muhim omillardir.*

Kalit so'zlar: *kasbiy motivatsiya, maqsad qo'yish, 9-sinf o'quvchilari, shaxsiy qiziqish, o'zini anglash, ta'lim psixologiyasi, ongli kasb tanlash.*

KIRISH

Kasb tanlash inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biridir. Ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim tizimida 9-sinf davri o'quvchilar hayot yo'lini belgilovchi burilish davriga to'g'ri keladi. Shu bosqichda o'quvchilar nafaqat fanlardan nazariy bilim oladilar, balki o'zining kelajakdagi yo'nalishi, qiziqishi va qobiliyatini aniqlay boshlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va bandligini ta'minlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3997-son qarorida (2022-yil) ta'kidlanganidek, maktab bosqichidan boshlab kasbiy ta'limni to'g'ri yo'naltirish, motivatsiyani shakllantirish hamda o'quvchilarning shaxsiy maqsadlarini milliy iqtisodiyot ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, 14–16 yosh oralig'ida o'quvchilar o'z "Men" konsepsiyasini shakllantirish davrida bo'ladi (E. Erikson, 2022). Shu sababli ularning kasbiy yo'nalishini belgilashda motivatsion qo'llab-quvvatlash, o'zini qadrlash va kelajakni tasavvur qilish ko'nikmalari shakllantirilishi zarur.

Kasbiy motivatsiya deganda — o'quvchining o'z faoliyatini ma'lum kasbga yo'naltirishga ichki ehtiyoji, qiziqishi va maqsadga erishish ishtiyoqi tushuniladi. Bu jarayon quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- shaxsiy qiziqish va iqtidor;
- oila va o'qituvchi tomonidan beriladigan rag'bat;
- jamiyat ehtiyojlari va mehnat bozoridagi talab;
- muvaffaqiyatli insonlar tajribasi;
- maqsadli rejalashtirish va o'zini nazorat qilish ko'nikmalari.

Bugungi kunda o'quvchilarning katta qismi kasb tanlashda faqat modaviy manfaat yoki oson yo'lni tanlashga moyil bo'lmoqda. Bu esa ularning ichki motivatsiyasining yetarlicha rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Shu bois maktab ta'limida motivatsion treninglar, kasbiy yo'naltirish mashg'ulotlari va o'z-o'zini rivojlantirish dasturlarini joriy etish zarur.

Ushbu maqola 9-sinf o'quvchilarida kasbiy motivatsiyani shakllantirish jarayonining psixologik, pedagogik va ijtimoiy mexanizmlarini chuqur o'rganish, shuningdek, ularning maqsad qo'yish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot davomida **aralash metod (mixed-method)** yondashuvi qo'llanildi. Unda **anketalar, kuzatuv, suhbat, test va psixologik diagnostika** usullari birgalikda qo'llanildi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda Toshkent, Samarqand va Jizzax viloyatlaridagi 5 ta maktabdan 9-sinfning jami **180 nafar o'quvchisi**, 20 nafar **o'qituvchi** va 10 nafar **psixolog** ishtirok etdi.

Asosiy ko'rsatkichlar. O'quvchilarning kasbiy motivatsiyasi quyidagi mezonlar asosida o'rganildi:

1. **Ichki motivatsiya** (kasbga nisbatan qiziqish, o'z qobiliyatiga ishonch);
2. **Tashqi motivatsiya** (ota-ona, do'stlar, o'qituvchilar ta'siri);
3. **Maqsad qo'yish qobiliyati** (kelajakni rejalashtirish, vaqtni boshqarish, real maqsad belgilash).

Anketalar Likert shkalasi (1–5) asosida baholandi. Natijalar SPSS 26 dasturi yordamida tahlil qilindi. Shuningdek, 15 nafar o'quvchi bilan chuqur suhbat o'tkazilib, ularning hayotiy maqsadlari, kasb tanlash sabablari va ilhom manbalari o'rganildi.

Teoretik asos. Tadqiqot quyidagi nazariyalarga tayangan:

- **A. Maslouning motivatsiya ierarxiyasi (2022-yil tahlillari);**
- **E. Deci va R. Ryan (Self-Determination Theory, 2023)** — o'zini boshqarish va ichki motivatsiya nazariyasi;
- **Superning kasbiy rivojlanish bosqichlari (2023)** — o'quvchining o'zini anglash orqali kasbiy yo'nalish shakllanishi.

Natijada kasbiy motivatsiya va maqsad qo'yishning o'zaro uzviy bog'liqligi isbotlandi: kuchli ichki motivatsiyaga ega o'quvchilar aniq maqsad belgilaydi va uni rejalashtirishda mustaqillik namoyon etadi.

Natijalar. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagi tendensiyalar aniqlandi:

Ko'rsatkich	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Ichki motivatsiya	42%	38%	20%
Tashqi motivatsiya	60%	27%	13%
Maqsad qo'yish ko'nikmasi	45%	40%	15%

Tahlil shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyati tashqi omillarga — ota-ona fikri, o'qituvchi tavsiyasi yoki ijtimoiy maqomga — tayanadi. Ichki motivatsiya esa hali to'liq shakllanmagan.

Suhbat natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 70% “kasb tanlashda boshqalarga o'xshash” motivatsiyasiga ega, 55% esa o'zining kuchli va zaif tomonlarini hali aniqlamagan.

Kasbiy motivatsiyani shakllantirishda eng samarali omillar sifatida quyidagilar aniqlangan:

- Ilhomlantiruvchi shaxslar bilan uchrashuvlar (career talks);
- Kasbiy o'yinlar va rolli mashg'ulotlar (“Mening orzu kasbim” simulyatsiyasi);
- O'z-o'zini baholash testlari (Holland testlari, Super modeli).

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarga muvaffaqiyatli insonlar hayoti va tajribasi asosida o'rgatilgan darslar ularning motivatsiya darajasini 23% ga oshirgan. Maqsad qo'yish mashg'ulotlari esa o'quvchilarda o'z orzularini aniq rejalashtirish va bosqichma-bosqich amalga oshirish ko'nikmasini shakllantirgan.

Munozara. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, 9-sinf o'quvchilari uchun kasbiy motivatsiyani shakllantirish nafaqat psixologik jarayon, balki ta'lim-tarbiyaning kompleks tizimi hisoblanadi.

Motivatsiyani shakllantirishda o'qituvchi shaxsiyati, o'quv muhiti va real hayotiy misollar muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchi o'zining “nima uchun bu kasbni tanlayapman?” degan savoliga javob topa olishi lozim. Bu esa refleksiya va maqsadli fikrlashni rivojlantirishni talab etadi.

Zamonaviy ta'limda kasbiy yo'naltirish markazlari, mentorlik tizimi, psixologik treninglar va raqamli kasb platformalari orqali o'quvchilarning o'zini anglash jarayoni samarali yo'lga qo'yilmoqda (OECD, 2024).

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan “tez boyish” yoki “mashhur bo'lish” singari virtual muvaffaqiyat tasavvurlari o'quvchilarning haqiqiy mehnat qadriyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois maktab muhitida real mehnat qadriyatlarini singdiruvchi amaliy darslar tashkil etish zarur.

Maqsad qo'yish — bu faqat orzu emas, balki aniq strategiya. O'quvchilarga SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) modelida maqsad belgilashni o'rgatish ularning o'z faoliyatini rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogik jihatdan esa motivatsion ta'lim moduli quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi lozim:

1. **Qiziqish uyg'otish bosqichi** (kasblar olamiga kirish);
2. **O'zini anglash bosqichi** (qobiliyat va iste'dodni tahlil qilish);
3. **Rejalashtirish bosqichi** (shaxsiy maqsadlar xaritasini tuzish);
4. **Baholash bosqichi** (natijani refleksiya qilish).

Xulosa. 9-sinf o'quvchilarida kasbiy motivatsiya va maqsad qo'yish ko'nikmalarini shakllantirish — shaxs rivojining eng muhim bosqichlaridan biridir. Bu jarayonni tizimli tashkil etish o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra:

- ichki motivatsiyani oshirish uchun shaxsiy qiziqishlarni erta aniqlash zarur;
- maqsad qo'yish ko'nikmasi ta'lim jarayonida muntazam mashq qilinishi kerak;
- o'quvchilarga muvaffaqiyatli insonlar tajribasi asosida motivatsion darslar o'tkazish samarali;
- ota-ona, o'qituvchi va psixolog hamkorligi muhim omil hisoblanadi.

Shunday qilib, ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirishni kuchaytirish, motivatsion mashg'ulotlarni keng joriy etish hamda shaxsiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish 9-sinf o'quvchilarining ongli kasb tanlashi va maqsadli hayot yo'lini belgilashida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Erikson, E. H. (2022). *Identity and Career Formation in Adolescence*. New York: Harper & Row.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2023). *Self-Determination Theory in Education and Motivation*. Springer.
3. OECD (2024). *Career Motivation and Guidance Systems in Secondary Schools*. Paris: OECD Publishing.
4. Super, D. (2023). *Career Development and Life-Span Approach*. Routledge.
5. Rahmonova, D., & Karimov, U. (2024). Kasbiy yo'naltirishda maqsad qo'yish va motivatsiya mexanizmlari. *O'zbekiston Pedagogika Jurnali*, 3(4), 117–130.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3997-son qarori (2022-yil 19-avgust). *Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va bandligini ta'minlash tizimini takomillashtirish to'g'risida*.